

АРХІТЕКТУРНЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

Зоя Гудченко

УДК [72.03+728.6](477)

За матеріалами етнографічних експедицій здійснено аналіз сучасного стану сільської забудови в різних регіонах України з погляду збереження ознак традиційності та інноваційних проявів.

Ключові слова: сільська забудова, традиційність, планування, матеріали, конструкції, кітч.

According to information received from the ethnographic expeditions there is an analysis of the present state of rural building in the different Ukrainian regions as combination of traditional and innovative traits.

Keywords: village building, tradition, planning, materials, constructions, kitsch.

Багаторічні польові дослідження архітектури сіл України дають підстави для осмислення змін, які відбувалися в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. у цій важливій галузі культури українського народу.

Ще в 1960-х роках село зберігало своє традиційне обличчя, планувальну структуру, розташування садиб на місцевості, характер надвірної забудови. Тоді ще широко застосовували місцеві будівельні матеріали, а біленькі хати під соломою мало чим відрізнялися від тих, які малював Тарас Шевченко чи Сергій Васильківський. Та й окремі будівлі ще зберігалися з ХІХ ст. Більше того, у тяжкі повоєнні роки деякі селяни продовжували будувати свої оселі за народним звичаєм. Проте уважніше око могло помітити істотні відмінності в краєвидах дореволюційного й післявоєнного села — зникнення церков та дзвіниць, які завжди домінували в панорамі поселення, мальовничих обрисів вітряків, зменшення кількості господарських споруд на подвір'ях селян. Ці зміни сталися внаслідок репресивних дій радянської влади щодо українського селянства: розкуркулення, насильницької колективізації, голодоморів. Вилучені у власників і зведені до колгоспних дворів комори вже не займали почесного місця на садібі як символ добробуту і працьовитості господаря. Монументальні клуні в глибині садиб теж протрималися недовго, оскільки відпала потреба зберігати хліб у снопах до обмолоту, адже селянин уже не мав власного поля, а працював з ранку до вечора в колгоспі.

Однак більшість типів споруд селянського двору в кінці 1960-х — на початку 1970-х ро-

ків ще існували, а село не зовсім втратило свого традиційного обличчя, притаманного певному етнографічному регіону: Карпатам, Поліссю, Середній Наддніпрянщині, Поділля, Полтавщині, Слобожанщині, Півдню України.

Водночас у цей період, коли країна почала відбудовуватися після Другої світової війни, індустріалізація та технічний прогрес торкнулися й українського села. З'явилися будівельні матеріали промислового виробництва, що їх спершу селяни використовували для реконструкції свого старого житла: для заміни солом'яного покриття на черепичне, залізне, шиферне, зміцнення глиняних чи дерев'яних стін обкладанням їх цеглою. Дещо пізніше з'явилася можливість збільшити розміри будівель за рахунок прибудов. Згодом багато нових будинків зводили із цегли. Ускладнювалася планувальна структура нових будинків, вони ставали компактнішими, збільшувалися розміри вікон, з'явилися засклені веранди. З'явилися нові типи надвірної забудови, насамперед літні кухні. Для огорожі почали використовувати цеглу, залізобетон, метал тощо. Подібні трансформації в сільському будівництві певною мірою охопили всі регіони України.

Села змінювалися повільно, залежно від темпів покращення умов життя. Виразніші зрушення відбувалися в забудові кількох десятків показових сіл, де споруджували громадські центри, монументи, заклади медичного та побутового обслуговування, провадився благоустрій вулиць і доріг.

Після проголошення незалежності України, змін соціально-економічних засад розвитку сус-

пільства, розпаду колгоспів сільська забудова набула нових якостей. Якщо в попередній період трансформаційні процеси відбувалися поступово шляхом заміни застарілих будівель сучаснішими, зі збереженням масштабу одноповерхової індивідуальної забудови, то зовсім інший струм влився в сільську забудову протягом останніх 10–15-ти років. За умов капіталізації держави наближені до великих міст села опинилися у сфері зацікавлень городян певного рівня достатку задля спорудження дач і приміських резиденцій. Під дачі відводять великі прилеглі до села території, свого роду мікрорайони, або ж викупувають у селян окремі садиби, дисперсно розташовані по селу, і там розміщують новобудови.

Досвід заміни «старої» забудови новішою існував завжди. Коли не було можливості наділити землю одруженому синові, йому надавали право будувати собі хату на батьківській садибі. З часом стара хата руйнувалася, і так могло відбуватися декілька разів.

За умов напівнатурального господарювання, коли кожна садиба належала представникам певного роду протягом століть, заміна надвірної забудови мала поступовий органічний характер, подібно до того, як дерево щовесни випускає нові гілки. Це був безперервний життєвий процес і в межах окремого двору, і в межах села загалом. Ті процеси, що відбуваються нині, суперечать принципам гармонізації простору, у якому живе людина. Ні про які закони архітектурної композиції поселення й окремих його складових наразі не йдеться. Невідповідність різночасної забудови особливо гостро проявляється в приміській зоні, у віддаленіших селах ця проблема пом'якшується або її зовсім не існує. Наведемо вибіркові відомості про забудову сіл різних регіонів України, обстежених нами під час етнографічних експедицій, здійснених науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України впродовж останніх років.

У Середній Наддніпрянщині протягом 2008–2009 років на правобережжі досліджено села Черняхів і Яцьки Київської області; Ятранівка, Колодисте, Рижавка, Тальянки, Шендерівка Черкаської; Чечелівка, Красна Кам'янка, По-

пельнясте Кіровоградської; на лівобережжі — села Лецьки, Помоклі, Засупоївка, Чопилки, Хоцьки Київської області, Прохорівка — Черкаської та ін. Названі поселення розташовані в мальовничій місцевості біля річок та струмків, на яких загачені каскади ставків. Планувальна структура поселень складалася поступово — частіше стихійно, пізніше вона цілеспрямовано коригувалася, тому вільна забудова на хутірській основі була поєднана з регулярними частинами в центрі. Такий планувальний принцип простежується в більшості сіл регіону. Найчастіше головною вулицею села є та, що веде до сусідніх поселень і на якій розташовано громадські, адміністративні, навчальні заклади. Щодо культових будівель, то після десятиліть воєнничого атеїзму й тотального знищення та понівечення радянською владою храмів їх збереглося дуже мало. І це завдало непоправної шкоди архітектурному обличчю поселень. Споконвіку місце для зведення церкви визначалося за ландшафтними показниками ще під час заснування поселення, і надалі в разі заміни храму його зазвичай споруджували на тій самій освяченій землі. Храм Божий відігравав домінуючу роль у забудові поселення. Із втратою храмів села перетворилися в аморфне скупчення садиб, яке в кращому разі урізноманітнювали більш чи менш вдало організовані громадські центри з великомасштабною відносно хат забудовою. Але навіть громадські будівлі, якими пишалися так звані показові села, уже занепали. Потребують капітального ремонту будинки культури, школи, дитячі садки адміністративні та лікувальні установи. Що ж до культових споруд, наразі богослужіння відновлено в тимчасових каплицях або в пристосованих для цього будівлях. Спорудити справжні храми релігійні громади матеріально не спроможні. Деінде діють реконструйовані частково або повністю дореволюційні церкви, зокрема в згаданих селах Чечелівка, Тальянки, Рижавка та ін. Що стосується житлового фонду, то в досліджених селах він досить старий. Скажімо, у селі Шендерівка на Черкащині з населенням 975 осіб при загальній кількості будинків 461, довоєнні хати становлять 9%, післявоєнні (1946–1970) — 71%, після 1970 року — 20%. Тобто індивідуальна забудова після-

воєнного періоду з наступними змінами визначає архітектурне обличчя села. У давніші часи тут будували «в зруб» хати, які відносяться до планувальних типів «хата—сіни—комора», «хата—сіни—хатина», «хата на дві половини», «хата—сіни». Пізніше почали застосовувати конструкцію стін «у шули», а також із вальків. Останнім часом будують хати із цегли.

На Слобожанщині в 2007 році досліджували сільську забудову у Дворічанському районі Харківської області (села Кам'янка, Новогорівка, Тополі, Піски) та в Новопсковському районі Луганської області (села Новорозсош, Кам'янка, Танюшівка, Осинове). Цій місцевості, що належить до Північно-Східної Слобожанщини, притаманний своєрідний ландшафт — відкриті степові простори, розлогі долини річок Оскол, Айдар, Кам'янка з лісистими берегами й білими крейдяними горами.

У давніші часи тут будували рублені хати, оточені піддашками на стовпчиках з одного-трьох боків, з невисокими грибоподібними дахами під соломою, з печами, поверненими устям у хатину, а не в бік передньої стіни, як на Полтавщині чи Наддніпрянщині. Через вирубування лісів застосування деревини в будівництві зменшилося. Її використовували лише на вікна, двері, перекриття, каркас стін і даху. Стінове ж заповнення робили з глиновальків або саману. Специфічним для цієї місцевості стіновим матеріалом був камінь (крейда).

Протягом ХХ ст. в сільському будівництві продовжували застосовувати традиційні стінові матеріали. Але з другої половини цього періоду збільшилася кількість цегляних споруд, змінилися пропорції будинків, покрівельні матеріали.

Відомості щодо житлового фонду сіл Кам'янецької сільради на 1.01.2007 року дають досить промовисту інформацію про динаміку індивідуального будівництва в цьому куточку Слобожанщини. Зокрема, у селах Кам'янка, Дворічанське, Бологівка будівництво здійснювалося до 1990 року; у селах Тополі і Красне — до 1980 року; найраніше (1970) воно припинилося в селі Стрївка. Найстаріший житловий фонд — у селі Тополі, де значну частину будинків споруджено в першій половині ХХ ст.

У селі Кам'янка третина будинків — довоєнного періоду, понад третину — перших 15 післявоєнних років, решту споруджено в наступні 30 років (1961—1990). У Дворічанському і Красному забудову здійснено тільки в післявоєнний період.

Експедиційні дослідження Півдня України було проведено в південно-східній частині Одеської області, у так званому Буджаку. Ці землі тривалий час були ареною військових змагань, а організована Російським урядом колонізація краю почалася після перемоги Росії над Туреччиною. Тут поселялися селяни-кріпаки, козаки з Донського й Чорноморського війська, старообрядці, козаки із Задунайської Січі. Козакам на казенних землях надавали ділянки, де вони залишилися назавжди. Окрім українців і росіян, у Буджаку оселилися болгари, гагаузи, молдавани, серби, євреї, албанці, німці. Українські поселенці утворили одинадцять станиць і хуторів. Їхні нащадки там мешкають і сьогодні, займаючись землеробством і скотарством.

Дослідження 2006 року було здійснено в селах з українським і змішаним населенням: Білолісся, Нерушай, Лиман Татарбунарського району; Петрівка Тарутинського району; Шевченкове Кілійського району. Регулярна система планування цих поселень або їх частин засвідчує, що як військові поселення їх забудовували згідно з проектами. Особливо показовими є села з гніздовим плануванням, а саме: Білолісся, Петрівка, Лиман. У селах Шевченкове і Нерушай є кутки з вільною забудовою, яка склалася стихійно, і регулярні центральні частини, заплановані в гніздовій або вуличній формах. Царська адміністрація споруджувала у військових поселеннях великі собори у псевдоросійсько-візантійському стилі (Білолісся, Шевченкове, Нерушай, Лиман). У селі Петрівка, заснованому німцем П. Вікенштейном, збереглася кірха.

До житлової забудови сіл входять будинки, споруджені протягом століття (кінець ХІХ — кінець ХХ ст.). У них застосовано для стін — саман, цеглу, комбіновані матеріали, для покрівлі — черепицю, шифер, зрідка — залізо. Зміна житлового фонду в селах відбувається повільно. Скажімо,

за статистичними відомостями на 1.01.2000 року, хати, побудовані до 1960 року, у селі Білолісся становлять близько 77%, а в селі Лиман майже 90% (з них понад чверть — незаселені). Стіни будинків викладено переважно із саману («паці») або вальків («чамура»). Наведені цифри засвідчують низьку економічну спроможність населення, непривабливість життя і праці в селі для молоді.

Характер вуличної забудови визначається причілковим розташуванням житлових будинків відносно вулиці. Огорожі садиб продовжують напрямком причілків або ж відокремлені невеликими квітниками. Садибні ділянки переважно видовжені вглиб, що зумовлено регулярною системою планування, лише в окремих місцях ця закономірність порушується у зв'язку зі змінами рельєфу. Надвірну забудову, що утворює житлово-господарський комплекс, зосереджено в наближеній до вулиці ділянці садиби. Нерідко забудова видовжується в одну смугу, і тільки перепади двосхилих дахів, які вивисшуються над житловою групою приміщень, видають зовні диференціацію будівлі за функціями її компонентів. Такий південно-європейський тип житла використовується, мабуть, з початку заснування цих поселень. Обов'язковою спорудою в кожному дворі є льох (погріб), який у старіших садибах інколи закінчувався попід хатою і був вимуруваний із природного каменю («дикаря»). Крім того, з «дикаря» та з «чамура» у досліджених селах виконано садибні огорожі, що надає забудові вулиць особливого південного колориту.

Експедиція на Волинь у 2007 році по селах Піща, Острів'я, Пульмо, Кропивники Шацького району, Забужжя, Гуща Любомльського району, Козлиничі Ковельського району дала можливість зафіксувати архаїзми, пов'язані з народним будівництвом. Частина старих будівель збереглася, окрім того, про особливості народного будівництва ще пам'ятають старші люди.

У сільській забудові з глибокої давнини використовують деревину, навіть після зменшення на теренах Полісся лісових насаджень через постійні вирубки.

У селі Острів'я старі хати будували за типом «хата—сіни—комора». Окремо в городі ставили

клуно (тік, ток). Туди звозили хліб у снопах і там його взимку молотили ціпами. У клуні було двоє воріт, щоб підвода зі снопами могла вільно заїхати й виїхати. Сіно складували в хлівах на горіщі, щоб зручно було скидати його худобі. Свиной утримували й окремо у свининці, і там, де були корови. Заможніші селяни мали окремі приміщення для овець, а бідніші — спільний сарай для корів, свиной та овець.

Коли починали ставити хату («заклащина»), то по всіх «вуглах» власне «хати» клали гроші, щоб родині багато жилося. Робили хати з сосни, яку заготовляли взимку. «Треба, щоб була стрижньова сосна — як серцевина велика, то міцне дерево. Вручну різали пілкою — одне внизу стоїть, друге наверху. Бруси різали вздовж дерева, два три бруси вийде, дивлячись яке дерево. Нарізали так, щоб одне за одне заходило, щоб зв'язка така була. Як завершували хату, ставили «квітку», а тоді вже гуляли. Як переходили з старої у нову хату, «перехідщина» називалась. Хату освячували, ката пускали, бо в новій хаті перше мав кіт переночувати. Кіт вважається як домовий. Гостину збирали»¹.

У селі Забужжя добре пам'ятають давній досвід будівництва: «Колись старіші люди як збирались строїть, то пригадували, де зимою насамперед сніг тоне, значить, там земля тепла. Як колодязя копати, дивилися, де довше тримається волога в землі, там близько вода.

Хату я строїв у 50-х роках. Тоді кожний будовав, як міг. У кого низенька — віконця маленькі... В кузні робили завіси. В батьківській хаті 1915 року була «хата» й «сінци», рідко в кого — ще й комора. Поза хатою був «прибік», бочку туди з капустою поставити, чи що. Підлоги не було — земля, рудою глиною чи коров'ячим послідом змазували. Якщо міг, то хазяїн запрошував майстрів, а ні, то сам. Там сяке-таке дерев'яччя, стовп закопаний, і там паз такий, ровець, в нього заганяє бруси. Хата могла мати 150—180 см висоти. Та ще дерев'яний комин: з кадуба видовбаний або з досок збитий; в сінях затикався, «баба» називається. Дахи були двосхилі, під соломою, причілки теж соломою зашивалися. На «припіку» світили лучиною»².

Вищеназвані волинські села належать до пограничної смуги, де існувала постійна загроза воєн. Це примушувало людей до періодичних переселень. У першій половині ХХ ст. відбулося два такі заходи. Під час Першої світової війни 1915 року, коли межі Російської імперії було порушено німецькими військами, царський уряд наказав вивозити населення краю вглиб Росії, аж до Уралу. Дехто повернувся в 1920–1922 роках, дехто залишився. Увесь цей час хати стояли без догляду. У 1939–1940 роках Волинь уже перебувала під Польщею, а на початку Другої світової війни місцеве населення вивезли в Каширський, Овруцький та інші райони. Уже після війни майже заново заселялися й будувалися тут люди. Саме тому так надовго затрималися в цьому краї архаїчні способи будівництва, які дозволяли найшвидше і найдешевше відновити житло. Важливо й те, що майже кожний селянин з діда-прадіда мав навички такого будівництва.

Хати, споруджені в 1960-х роках, були дещо досконаліші: вони склалися з комірки, сіней, кухні, кімнати. Деякі хати оббивали по зрубку планкою і тинькували, потім білили зовні і зсередини, не білили комору й сіни. Піч стояла в першій кімнаті, грубка для обігріву — у другій.

Дослідження гірських сіл Закарпаття в 2008 році засвідчили, що сільська забудова цього краю зберігає багато традиційних рис і щодо розміщення об'єктів на місцевості, і щодо використання давніх типів житла та способів будівництва. Навіть у новіших будинках відчуються регіональні відмінності. Експедиція працювала в селі Верхні Ворота Воловецького району та в селах Присліп, Собки, Колочава, Голятин, Верхній Бистрий Міжгірського району.

Будівництво краю охоплює певні етапи, пов'язані з особливостями економічного розвитку. До 1960–1970-х років усі споруди на селянському об'єкті зводили з дерева, переважно смерекового, покривали дахи соломною, інколи гонтом («шинчою») або драницею. Для з'єднання конструкцій використовували «тиблі». Згодом почали використовувати, крім дерева, й інші матеріали, хоча і в обмеженій кількості. Дехто мурував стіни з саману, бо так було дешевше, простіше. Для

його виготовлення інколи скликали толоку або наймали циган. Дерев'яні хати могли «в'язати» лише майстри. На другому етапі поступово відмовлялися від традиційних способів з'єднання «на тиблях», віддаючи перевагу цвяхам, скобам. Відбулися зміни і в плануванні хати, її пропорціях, у зовнішньому опорядженні. На покриття використовували черепицю, шифер.

Традиційні хати мали однорядне планування. Навіть при найменшій кількості приміщень (хижка й сіни) дотримувалися видовжених пропорцій плану, не кажучи вже про так звані «довгі» хати, у яких під спільним дахом розміщували і житло (хижку), і господарські приміщення різного призначення: комору, стодолу, стайню, у які вхід був знадвору³. Така хата була до 18 метрів завдовжки і більше. А бувало й так, що стайня стояла окремо, залежно від рельєфу ділянки. «Біля кожної хати зокола чи тільки спереду “лавки” були, як тепер балкон, “лавки кляли, де високо”. Над ними широка стріха»⁴. У вихідні там збиралися люди, спілкувалися, влаштовували вечірки. «В старих хатах фундаментів не було, закопували в землю камні, а тоді ставили на кобиці дерев'яні, і на тому стояла хата»⁵. Починали будівництво з того «вугла», звідки сонце сходить. Стіни хат до 1950-х років кляли з кругляку, лише згодом з'явилися пилорами, на яких виготовляли бруси. З місцевої глини почали робити черепицю. Починаючи з 1960-х років, під хати закладали фундамент, а замість колишньої глиняної підлоги («матік») настеляли дощану («міст»). Відбулися зміни і в конструкції перекриття: у старих хатах стелю («повалу») витесували з кругляку, посередині була одна балка. А в новіших деякий час для стелі використовували напівкругляки — гладенькою поверхнею покладені в середину хижі, пізніше — дошки по балках, покладені через кожний метр. На глухій стіні в старих хатах вікон не робили, вони були лише на передній стіні. До глухої стіни прилягала піч, вибита з глини; дим виходив з печі через «цівку» (отвір) у сіни, димоходу не було. Спали на печі «шурхоніж», тобто один до одного ногами, а також на «лавицях». Багатші люди мали можливість будувати приміщення різного призначення не під спільним дахом, а окремо. Проте в селах,

де зовсім мало землі, як наприклад у Голятині, так не робили.

Починаючи з 1970-х років, будували з тесаного дерева вже не довгі й не однорядні, а дворядні хати, так звані «четвертівки» з навхресним плануванням. У них було по чотири кімнати, а пізніше — по п'ять-шість. Часто можна бачити на давньому дворіщі дві хати — традиційну, оточену «лавками» з потемнілого дерева, з маленькими вікнами й високим дахом, і поряд — новішу «четвертівку», компактну, з великими вікнами на різні боки, обшальовану й пофарбовану.

Як окремі садиби, так і села в цілому не справляють цілісного враження, оскільки їх різночасна забудова відрізняється і за формою, і за кольором. Об'єднує їх тільки природно-ландшафтне середовище, своєрідність якого визначає насамперед архітектурне обличчя гірського села. Для прикладу назвемо мальовниче гірське село Присліп Міжгірського району Закарпатської області, розкидане по схилах гір, у долині, на пагорбах. Окремі осідки то тут, то там туляться на терасках. Деякі з них огорожені жердинами. Помітну роль у ландшафті і, звичайно, у господарстві відіграють оборони — пристрої для складування сіна — призматичні, накриті пірамідальними дашками, які можуть рухатися на чотирьох укопаних у землю стовпах для регулювання висоти залежно від кількості сіна⁶. Цільніша забудова простежується в долині вздовж потоку по обидва його береги, сполучені вузькими кладками. Будівлі на стрімких схилах «вписуються» в рельєф за допомогою підмурків, які часто використовуються для господарських потреб та запобігають зсуву ґрунту. Більшість будівель у Прислопі — дерев'яні, незалежно від часу їх спорудження. Трапляються рублені старі хати бойківського типу «хата—сіни—комора». Навіть у відносно новій хаті, збудованій у 1930-х роках, зберігаються архаїчні риси: двері на «клюках» (дерев'яних осях), сіни з наскрізним проходом, напівкурна система опалення, «лавки» вздовж хати з усіх боків. Старіші будівлі мають темні, майже чорні стіни, пізніші — пофарбовані в теплі кольори жовтого, персикового, вохристого, брунатного, лимонного, червоно-помаранчевого відтінків. Зрідка трапляється фарбування хо-

лодних тонів (зелених, синіх, фіалкових). У темних рублених стінах інколи роблять світлі, навіть білі деталі: обрамлення вікон, дверей, елементи веранд. Фасади деяких хат обшальовані так званою «п'ікою», тобто дерев'яною ромбоподібною плиткою, яку фарбують у яскраві тони. Подекуди фасади будинків прикрашали декоративним розписом (стилізовані квіти, олені).

Якщо традиційно прагнення жителів Карпат до краси задовольнялося переважно в оформленні інтер'єру житла творами декоративного та вжиткового мистецтва, то в наведених прикладах воно реалізується в зовнішньому опорядженні будинків.

Підсумовуючи пілотажне дослідження сільської забудови в різних регіонах України за сучасних умов, доходимо висновку, що українські села формувалися протягом століть, зазнаючи в певні історичні періоди інтенсивного розвитку, в інші — занепаду й навіть повного знищення під час воєн, пожеж, голодоморів. Водночас за умови стабільності забудова села зберігала значну інерційність, відновлюючи традиційні форми, які мали на українських етнічних територіях характерне місцеве забарвлення. Аж до середини ХХ ст. традиційна забудова була визначальною рисою архітектурного обличчя багатьох українських сіл. Подекуди вона зберігається і за сучасних соціально-економічних умов, особливо на Поліссі, у Карпатах, у віддалених місцевостях інших регіонів. У цих селах рівнобіжно існує житловий фонд у хронологічних межах близько століття з більшим чи меншим відсотком хат, збудованих у різні часові проміжки.

У другій половині ХХ ст. унаслідок індустріалізації й технічного прогресу забудова сіл поступово змінювалася, у деяких селах з'являлися громадські центри, сфера обслуговування, значні виробничі сільськогосподарські комплекси. Але планувальна структура, вулична мережа, що формувалися століттями, кардинально не змінювалися, так само, як і принципи розміщення будівель на садибі, масштаб забудови.

Найінтенсивніше втручання в багатошаровий, але співрозмірний характер сільської забудови відбулося в останнє десятиліття, коли

вже усталений колгоспний спосіб ведення господарства без будь-яких перехідних моделей було зруйновано, а нові ринкові відносини хаотично й непослідовно почали впроваджуватися в село, що призвело до кризових явищ. На початку ХХІ ст. в Україні простежується, з одного боку, концентрація коштів і будівельний бум у містах, передмістях, наближених до

них селах, а з другого боку, — стагнація віддалених сіл, які в рекреаційному розумінні часто є набагато привабливішими для життя й відпочинку.

Економічний занепад села та його громадських інституцій негативно вплинув на забудову, яка завжди була індикатором матеріального й духовного стану суспільства й кожної родини.

¹Записала З. Гудченко 2007 року в селі Острів'я Шацького р-ну Волинської обл. від Є. А. Туринець, 1926 р. н., О. І. Вагута, 1936 р. н.

²Записала З. Гудченко 2007 року в селі Забужжя Любомльського р-ну Волинської обл. від С. С. Корнелюк, 1924 р. н.

³Записала З. Гудченко 2008 року в селі Голятин Міжгірського р-ну Закарпатської обл. від Петра Андрійовича Хмеля, 1949 р. н.

⁴Там само.

⁵Там само.

⁶Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. — К., 1987. — С. 84–86.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ЗВИЧАЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З КУПІВЛЕЮ КОРОВИ: СУЧАСНА МАГІЧНА ПРАКТИКА

Михайло Красиков

УДК 392(477)

У статті на основі польових матеріалів, зібраних автором у Полтавській, Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Вінницькій областях України та Белгородській області Росії розглядаються магичні дії українців, пов'язані з продажем і купівлею корови.

Ключові слова: магичні дії, купівля та продаж корови, ритуал.

A merchant magic relating to buying and selling of a cow is considered in the article on the basis of the author's field materials gathered in the Ukrainian Poltava, Dnipropetrovsk, Kharkiv, Lviv, Vinnytsia Regions and in the Russian Bielhorod Region.

Keywords: merchant magic, buying and selling of a cow, ritual.

Світові глобалізаційні процеси, наступ цивілізації навіть на віддалені куточки нашої держави, підвищення рівня освіченості та поінформованості людей — це тенденції, які звужують сферу існування традиційних вірувань і магичних ритуалів. Однак полтавська бабуся, у кімнаті якої стоїть остання модель телевізора «Samsung» (дарунок сина), або спритна молодиця з прикарпатського села, яка встигла вже кілька разів побувати в Італії та Польщі, зазвичай не вважають «дурницями» давні повір'я та обряди, особливо ті, що пов'язані з господарською діяльністю. Чому? Із суто раціоналістичних міркувань: на власному досвіді вони неодноразово пересвідчувалися в тому, що тра-

диційні стратегії поведінки у відносинах людини з природою виявляються дієвими. Магія у цій сфері не зникає і навіть функціонально не звужується, оскільки «допомагає людині з упевненістю займатися своїми важливими справами», виконує власне одвічне призначення — бути засобом «ритуалізації людського оптимізму», зміцнюючи віру «у перемогу надії над страхом» [1].

Скотарство — заняття, яке існує здавна, тому й вірування, пов'язані з ним, є архаїчними. Якщо розглядати купівлю, утримання та розведення худоби з погляду історичної динаміки, то за тисячі років ми простежимо лише технологічні новації, але не сутнісні зміни. На наш погляд, елементи